

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied Betondorp
Stadsdeel Oost**

BO 11-062 Amsterdam 2011

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Buitenhuizen in het plangebied	11
3.3.2 De aanleg van de tuinstad Betondorp	13
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	14
3.4.1 Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en Cultuur Historische Waardenkaart (CHW)	14
3.4.2 Vindplaatsen in de omgeving van het plangebied	15
3.4.3 Bodemopbouw	16
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	16
4 Archeologische verwachtingskaart	17
5 Archeologische beleidskaart	21
Conclusie	22
Bronnen	23
Appendix I: beleidsvarianten, stroomschema	24
Appendix II: vindplaatsen	26

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van stadsdeel Oost een actualisatie uitgevoerd voor het huidige bestemmingsplangebied Betondorp. Dit bestaat uit het voormalige plangebied Betondorp (BMA archeologisch bureauonderzoek 10-058) plus een deel van het voormalige plangebied A10 (BMA archeologisch bureauonderzoek 10-117).

Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van het plangebied, dat gelegen is in de Watergraafsmeer Polder, in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch topografische ontwikkeling van de Watergraafsmeer Polder vanaf de Late Middeleeuwen tot in de 20ste eeuw. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de directe omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

Op de archeologische verwachtingskaart (p. 17-19) wordt onderscheid gemaakt in twee zones met een hoge archeologische verwachting, een zone met een lage archeologische verwachting en een zone zonder verwachting. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd.

De beleidskaart telt vier beleidszones (p. 20-21). Voor elk van deze zones is gespecificeerd of en in welke mate eventueel archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van stadsdeel Oost heeft BMA een actualisatie van de archeologisch bureauonderzoeken 10-058 en 10-117 uitgevoerd, nu samengevoegd tot het huidige plangebied Betondorp, stadsdeel Oost.

Met het bureauonderzoek wordt een overzicht gegeven van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen rond het plangebied. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel waarmee tenslotte beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het grootste deel van het plangebied bestaat uit de wijk Betondorp dat in het noorden begrensd wordt door de Molenwatering, in het oosten door de Rozenburglaan, in het zuiden door de Ringweg-Oost en in het westen door de Gooiseweg. Een tweede deel is gelegen aan de Gooiseweg, ten zuiden van het afvalpunt Rozenburglaan. Het laatste deel wordt gevormd door een strook gelegen in de Weespertrekvaart, ten zuiden van de Ringweg-Oost.

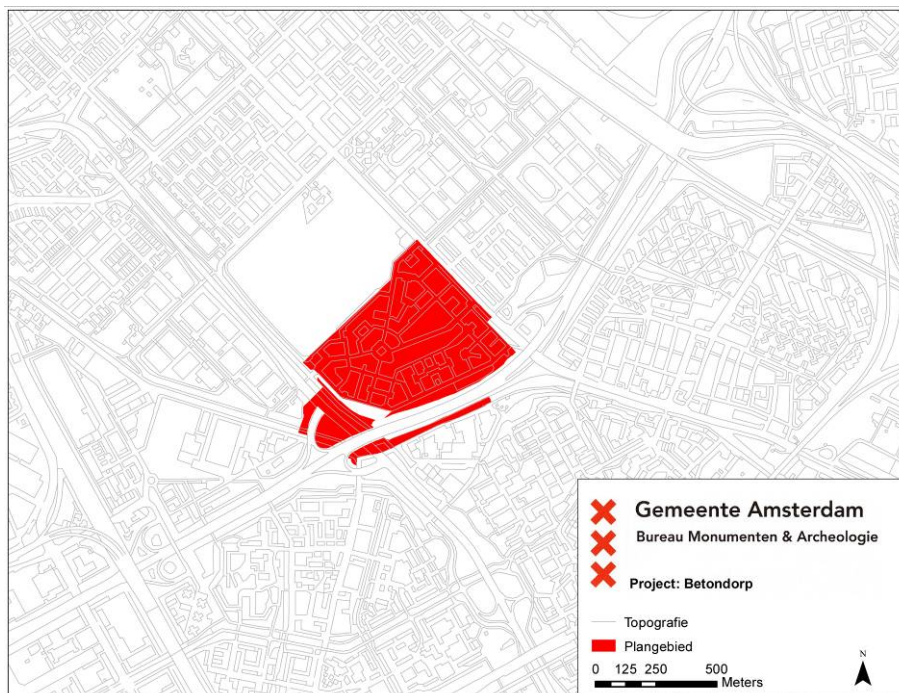
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Stadsdeel Oost
Contactpersoon De heer R. van de Camp
Adres Postbus 94801
Postcode / plaats 1090 GV Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25 G
ARCHIS meldingsnr.	40634, 43706	ARCHIS afmeldingsnr.	30930, 33011
X-coördinaat NO	124.884	Y-coördinaat NO	484.163
X-coördinaat ZO	125.294	Y-coördinaat ZO	483.676
X-coördinaat ZW	124.702	Y-coördinaat ZW	483.375
X-coördinaat NW	124.423	Y-coördinaat NW	483.651

Locatie

1 Plangebied Betondorp (rood)

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad landschap en Cultuurhistorie en de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet)

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988

³ Provincie Noord-Holland, 2010

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsvergunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix: beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2005

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond tussen gemiddeld 5 m en 2 m ÷ NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

De vroegste bewoning van Amsterdam dateert, voor zover nu archeologisch bekend, uit de 12de eeuw. Rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn oudere vindplaatsen aanwezig met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

De oudste bouwsporen, uit de 12de en 13de eeuw, zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Gelderse kade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurten de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met in totaal 26 bolwerken) volgde met zijn gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en West in de jaren twintig en dertig, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouwijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de jaren zestig en zeventig. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Voor de historisch topografische analyse zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de kaart van Publieke Werken uit 1881 gecombineerd met gegevens van de kaarten van Joost Jansz. Beeldsnijder (1575), Pieter van den Berge (1719), Gerrit Drogenham (1725) en Pieter Mol (1770).

2 Het Diemermeer op de kaart van J.J. Beeldsnijder uit 1575

Ter plaatse van het plangebied Betondorp e.o. bevond zich tot het begin van de 17de eeuw het Diemer- of Watergraafsmeer. Dit meer is vermoedelijk rond 1200 ontstaan door een doorbraak van de Diemerzeedijk. Oorspronkelijk was er sprake van twee meren, die van elkaar gescheiden waren door een weg. In het midden van de 14de eeuw verdween deze weg en ontstond het meer zoals dit te zien is op de kaart van Johannes Beeldsnijder uit 1575 (afb. 4). Het meer stond via de Diem in verbinding met de Zuiderzee en mondde aan de westkant uit in de Amstel. De naam Watergraafsmeer wordt het eerst genoemd in een pachtvereenkomst uit 1342: graft (= gracht) verwijst naar de open verbinding tussen Zuiderzee en Amstel.⁵

Het Diemermeer was voor de stad Amsterdam in strategisch opzicht van belang. Dankzij de aanwezigheid van oorlogsschepen in en om het meer kon in 1508 de vloot van de Geldersen (onder leiding van Karel van Egmond) worden verjaagd. In 1529 kwam het watergebied in eigendom van Amsterdam. In 1573 was het meer opnieuw het toneel van hevige gevechten. Nu waren het de Geuzen die onder leiding van Diederik de Sonoy naar Amsterdam oprukten, dat toen nog aan de kant van Spanje stond, en de stedelijke vloot wisten te verslaan.⁶

Omdat de watermassa zich telkens uitbreidde en een bedreiging voor de omgeving werd, kreeg Amsterdam in 1624 toestemming van de Staten van Holland en West-Friesland om het meer te omdijken en droog te malen. Dit kreeg in de jaren 1627-29 zijn beslag.⁷ Dergelijke inpolderingen vonden in Noord-Holland al sinds de 16de eeuw plaats. Behalve dat hiermee wateroverlast werd bestreden, verschaftte het werk en was het doorgaans een goede investering voor de

⁵ Hendriksen 1998, 13

⁶ Hendriksen 1998, 15

⁷ Carasso-Kok 2004, 95

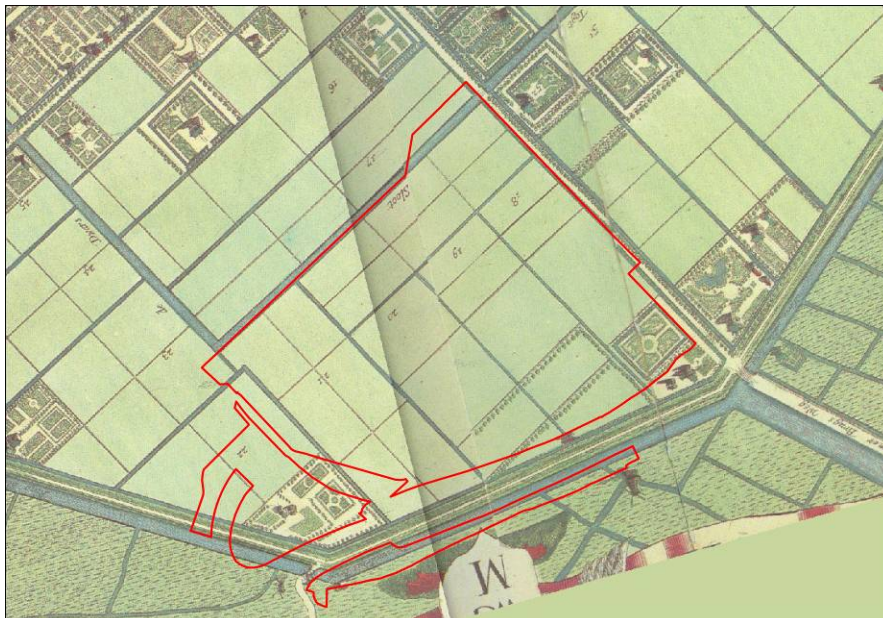
initiatiefnemers.⁸ Na de eerste drooglegging liep de diep gelegen (5,50 m ÷ NAP) Diemermeerpolder nog enige malen onder water, voor het laatst in 1672 toen Amsterdam, om de dreiging van de Franse troepen te weren, de polder liet onderlopen. Na het rampjaar 1672 echter bleef de polder – nu aangeduid als de Watergraafsmeer - definitief droog.

In de polder werden twee haaks op elkaar staande hoofdwegen aangelegd, de Middel Wech en de Kruis Wech, en werd een rechthoek van tochtsloten gegraven die naar twee zijden afwaterden op de ringvaart. Door kleinere slootjes werd de polder in 60 kavels van ca 9 hectare verdeeld. Het natuurlijke landschap werd hiermee omgevormd tot een landschap van geometrische patronen. Een dergelijk ruimtelijk ontwerp weerspiegelt de 17de-eeuwse vormgevingsidealen van een overzichtelijke en evenwichtige ordening.⁹ Deze verkaveling is in de 20ste-eeuwse inrichting van de Watergraafsmeer bewaard gebleven.

In de 17de en 18de eeuw ontwikkelde de Watergraafsmeer zich tot een gebied waar buitenhuizen, pleziertuinen en moestuinen gevestigd waren. Vanwege de economische bloei en de internationale welvaart nam de vraag naar agrarische producten toe. Hierdoor werd de directe omgeving van Amsterdam van steeds groter belang voor de groentevoorziening. De groenten konden direct naar Amsterdam verscheept worden. Schuiten vertrokken vanaf de Schulpbrug en voerden tot aan de Amstelbrug in Amsterdam.¹⁰

3.3.1 Buitenhuizen in het plangebied

De polder was niet alleen in gebruik als voorraadschuur van de stad, het buitengebied was tevens een gewild recreatiegebied. Amsterdamse patriciërs lieten in de landelijke omgeving weelderige buitenplaatsen en pleziertuinen bouwen. Aanvankelijk hadden deze buitenplaatsen een overwegend agrarische functie. In de zomer werden de buitens door recreanten bewoond. Op de kaarten van Pieter van den Berghe uit 1719 (afb. 3), Gerrit Drogenham uit 1725 en Pieter Mol uit 1770 staan binnen het plangebied twee buitenplaatsen aangegeven. Van één van deze buitenplaatsen (Swedenrijk / Eindmeer) is een beschrijving voorhanden. De tweede bevond zich langs de Ringdijk, tegenover de Duivendrechter brug in het zuidwesten van het plangebied.

3 Het plangebied in rood geprojecteerd op de kaart van Pieter van den Berghe uit 1719

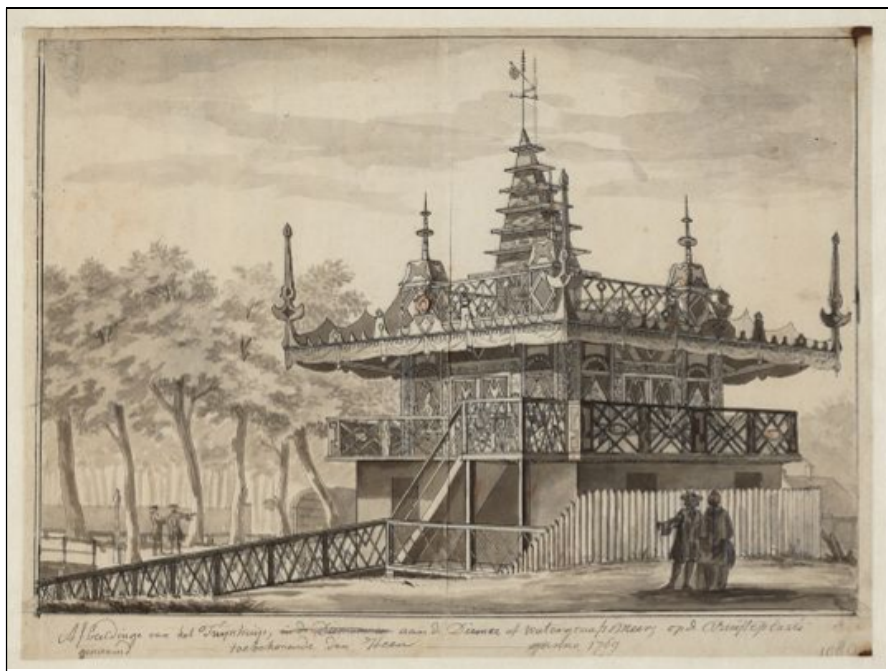
⁸ Thurkow 1987, 60

⁹ Hendriksen 1998, 18

¹⁰ Hendriksen 1998, 19

Swedenrijk / Eindmeer

Op de kaart van Mol staat, in het zuidoosten van het plangebied aan de Middenweg, de buitenplaats 'Swedenrijk' afgebeeld. Dit buiten is gebouwd door koopman Pieter Swedenrijk: wanneer precies is niet bekend, maar in ieder geval vóór 1725. In 1751 werd mr. Jan Jacob Hartsinck eigenaar van de buitenplaats die inmiddels tot Eindmeer was omgedoopt. Ook Hartsinck's zoon woonde op de buitenplaats. Vader of zoon Hartsinck lieten op het buiten een exotisch tuinhuis bouwen, dat de Chinese Tempel of de Turkse tent (afb. 4) werd genoemd. Het buitenhuis werd tussen 1780 en 1819 vier maal verkocht voor bedragen tussen de fl. 13.000,- en fl. 19.000,- om daarna te worden gesloopt ter verbreding van de Middenweg.¹¹ De Chinese tempel diende nog tot 1870 als theehuis.

4 Anonieme tekening uit 1769 van het tuinhuis *De Chinese tempel* genaamd (bron: SAA)

Tegen het eind van de 18de eeuw groeide de dreiging van een inval door het Pruisische leger. Op strategische plekken werden rondom de stad batterijen (geschutseenheden) en fortificaties gebouwd. Op verschillende historische kaarten is de ligging van een militaire batterij aan de rechterzijde van de ophaalbrug van de Duivendrechtse brug te zien; op een militaire kaart uit 1789 door F.W. Honäus (afb. 5), een prent uit 1787, op de Grote Historische Provinciale Atlas 1849-1859 en op de Topografische Militaire Kaart 1830-1850. De batterij was aangelegd op de Ringdijk en bestond uit een twaalfponder, een drieponder en een zogenaamde houwtser die gericht stond op de Duivendrechtse Laan in het zuiden.¹²

Voor het plangebied heeft de aanwezigheid van de nabijgelegen batterij en de daarmee gepaard gaande militaire activiteiten waarschijnlijk geen grote gevolgen gehad. Na een inval in 1787 door het Pruisische leger werd besloten om de verdedigingslinies rond Amsterdam te verbeteren. Oude versterkingen werden opgeknapt en nieuwe posten werden ingericht.

¹¹ Kruizinga 1979

¹² Stichting Militair Erfgoed Groot-Amsterdam 2008

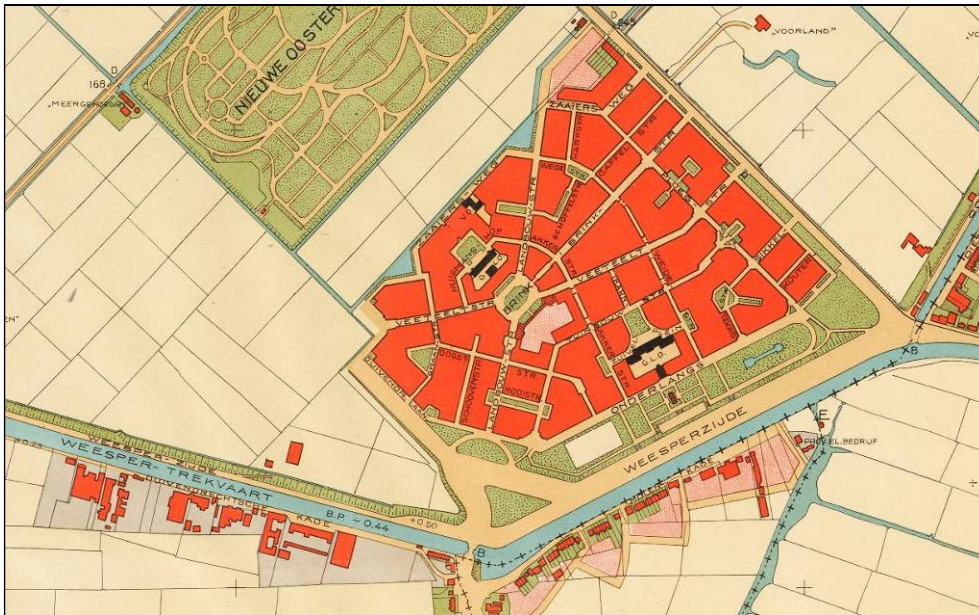
5 De ligging van de batterij op de Ringdijk op de kaart van Honäus uit 1789 (bron: Stichting Militair Erfgoed Groot-Amsterdam)

De batterij aan de Duivendrechtse brug werd in het begin van de 19de eeuw onderdeel van de Stelling van Amsterdam en heeft er tot in het midden van de 19de eeuw gestaan. Gedurende de rest van de 19de eeuw had het gebied nog een landelijk karakter en veranderde er in het plangebied weinig.

3.3.2 De aanleg van de tuinstad Betondorp

Aan het einde van de 19de eeuw was het gebied binnen de Amsterdamse stadsgrenzen zo goed als volgebouwd. De eerste annexatie van grondgebied in de Watergraafsmeer, door de gemeente Amsterdam, vond in 1896 plaats. Toen een tweede annexatie dreigde, ontwikkelde het bestuur van de gemeente de Meer het Uitbreidingsplan Watergraafsmeer. Volgens dit plan zou de polder helemaal volgebouwd worden en zo een oplossing bieden voor de woningnood. In ruil zou de gemeente zelfstandig blijven. De annexatie ging in 1920 toch door waardoor het uitbreidingsplan, op Betondorp na, niet werd gerealiseerd. In 1923 werd begonnen met de bouw van deze eerste wijk in de polder. Een nieuwe bouwmethode met beton werd toegepast; er werden 900 betonwoningen door de gemeente gerealiseerd en 1000 bakstenen woningen door woningbouwverenigingen (afb. 6)¹³. In de tweede helft van de 20ste eeuw werd de Gooiseweg en de Ringweg-Oost aan de west- en zuidzijde van het plangebied aangelegd.

¹³ Hendriksen 1998

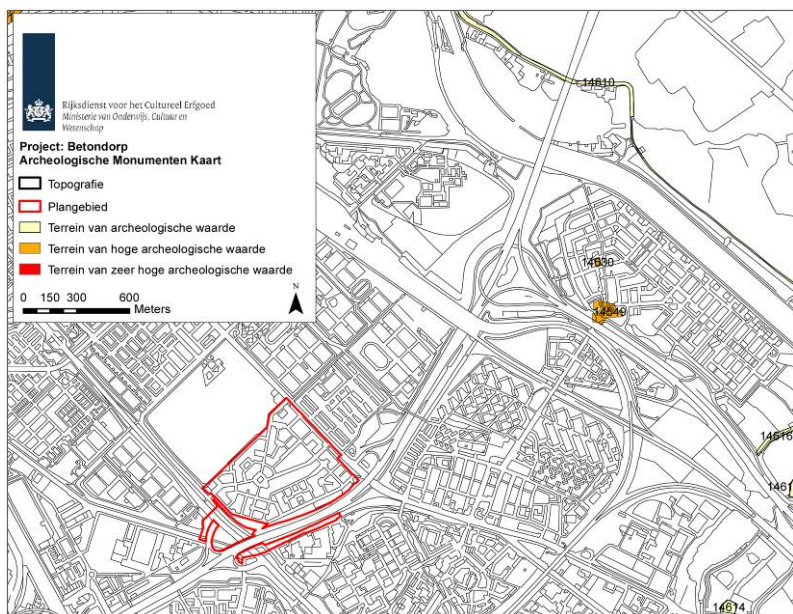

6 Betondorp op de kaart van Publieke Werken in 1929

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en Cultuur Historische Waardenkaart (CHW)

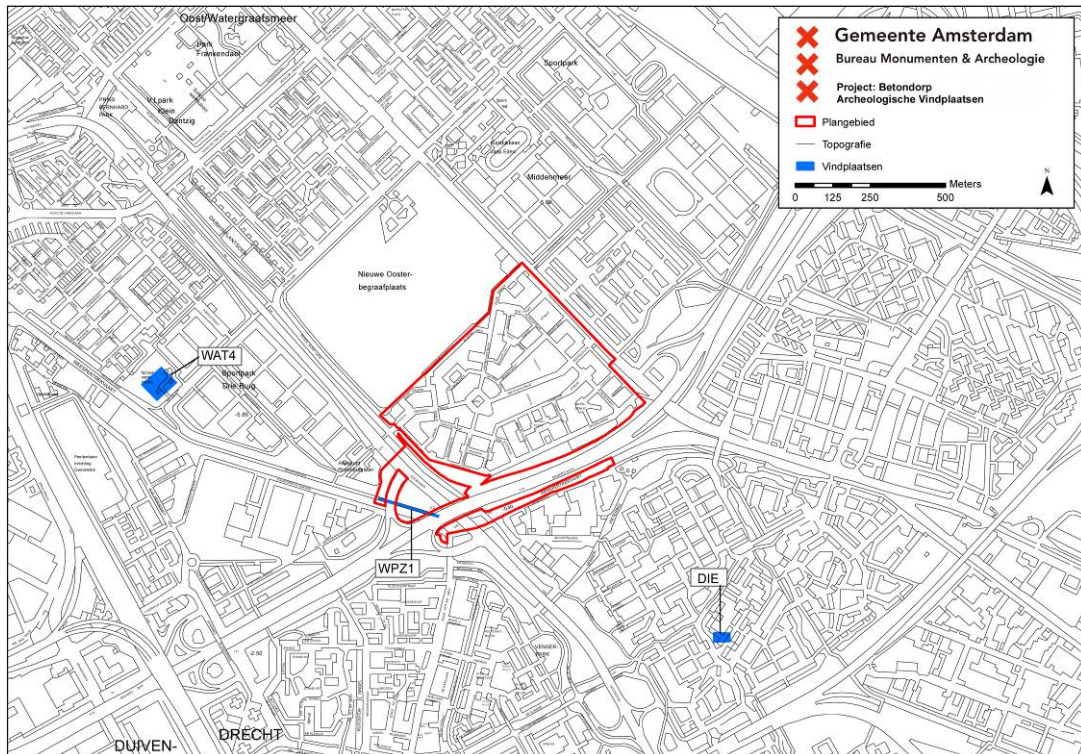
Binnen het plangebied is geen wettelijk beschermd archeologische monument aangewezen (afb. 7). Het verwachtingsbeeld van de AMK is algemeen van aard en dient in het kader van de planvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt uit de historisch topografische analyse hierboven.

7 Het plangebied Betondorp (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, juli 2010). De Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het AMK-kaartbeeld

3.4.2 Vindplaatsen in de omgeving van het plangebied

In het plangebied is één vindplaats gelegen. In de omgeving zijn verder twee vindplaatsen bekend met archeologische vondsten en structuren (afb. 8). Het gaat hierbij om één opgraving en één waarneming. De vondsten en structuren die op deze locaties werden gedocumenteerd vormen een graadmeter voor het archeologisch potentieel van het plangebied. De desbetreffende vindplaatsen worden hieronder kort beschreven.

8 Overzicht van archeologische vindplaatsen binnen en in de omgeving van het plangebied

Weesperzijde (WPZ1)

Bij graafwerkzaamheden in 1933 aan de Weesperzijde is een grote hoeveelheid vondstmateriaal, afkomstig uit de Ringdijk, door een particulier verzameld. De precieze locatie van het materiaal is niet bekend. Het vondstmateriaal bestond uit aardewerk, pijpfragmenten, fragmenten van pijpenaarden beeldjes, glasfragmenten, kinderspeelgoed en voorwerpen van been en ivoor, zoals mesheften en knoppen van wandelstokken. Het materiaal kan gedateerd worden in de 17de en 18de eeuw.¹⁴

Kruislaan (WAT 4)

Op de hoek van de Kruislaan-Weesperzijde lag vroeger de 18de-eeuwse buitenplaats van Willem van Schie, 'Het Claaverblad' geheten. Door een particulier zijn hier tegels, plavuizen, een siersteen uit een schouw, aardewerk en een gave, platte, groene reisfles gevonden.¹⁵

Oudekerklaan (DIE)

Het voormalig Instituut voor Pre- en Protohistorie van de UvA heeft in 1963 aan de Oudekerklaan, op de locatie waar tot 1935 een boerderij genaamd *De Stenen Kamer* stond, een opgraving uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek is één bewoningsfase uit de 12de eeuw en zijn twee bewoningsfases uit de late 16de en vroege 17de eeuw gedocumenteerd. De bewoningssporen uit de 12de eeuw bestonden uit

¹⁴ Rust 1947, 53-58

¹⁵ Kruizinga 1979, 135

een vondstrijke, 10 tot 40 cm dikke humeuze kleilaag met fragmenten van aardewerk, zoals kookpotten van kogelpot-aardewerk, en importaardewerk zoals Pingsdorf, Paffrath en Andenne, een spinsteentje en fragmenten van bewerkt hout (waaronder een wielfragment).

Een periode van herhaaldelijke overstromingen maakte een einde aan de bewoonbaarheid van het gebied. In de 16de eeuw kwam er weer nieuwe bewoning nadat de grond was opgehoogd met dikke lagen klei en veen. Uit deze periode dateerde een huisplaats met stenen muren en een vloer van ongeglazuurde tegels. Dwars op het huis was een stal gesitueerd. In de vroege 17de eeuw werd de 16de-eeuwse voorganger herbouwd. Ook zijn van een hooiberg de fundamenten gevonden. In 1935 is boerderij *De Stenen Kamer* door een brand geheel verwoest.¹⁶

3.4.3 Bodemopbouw

Wat de bodemopbouw van het plangebied betreft; de bovenste laag (ca. 2,00 m dik) van het huidige maaiveld bestaat uit recent aangebrachte grond. Het oorspronkelijke polderpeil bevond zich in de Watergraafsmeer Polder op ca. 5,50 m ÷ NAP.¹⁷ Op basis van de huidige maaiveldhoogte (ca. 3,70 m ÷ NAP) kan er vanuit gegaan worden dat eventuele archeologische sporen of vondsten op een diepte van ca. 1,80 m onder het huidige maaiveld liggen.

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van bovenstaande inventarisatie zijn binnen het plangebied materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met het gebruik van de Watergraafsmeerpolder vanaf de 18de eeuw tot de 20ste eeuw. Dit wordt bevestigd door de waarneming van de archeologische resten in de Ringdijk ter plaatse van de Weesperzijde in 1933. De archeologische verwachting is daarom hoog.

Verder kunnen sporen voorkomen die verband houden met bewoning en landgebruik van de inpoldering tot het gebruik als stedelijk gebied in de loop van de 20ste eeuw. Dergelijke overblijfselen hebben weinig tot geen samenhang en een wijde verspreiding. De archeologische verwachting is daarom laag.

In het zuidwestelijke deel van het plangebied kunnen sporen of structuren verwacht worden van buitenplaats Eindmeer. De sporen hebben een sterke onderlinge samenhang en een hoge dichtheid, waardoor de archeologische verwachting hoog is.

¹⁶ Van Regteren Altena & Sarfatij 1969, 215-232

¹⁷ Dienst der Publieke Werken 1967, 290-294

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van bovenstaande inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Betondorp materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met het gebruik van de Watergraafsmeerpolder vanaf de 18de eeuw tot de 20ste eeuw. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied.

Archeologische verwachtingszones op basis van cultuurhistorische informatie

Het plangebied kent zeven verwachtingszones:

 Begrenzing plangebied

 Zone A: Buitenplaats Eindmeer

Archeologische verwachting: hoog
Betreft de zone van buitenplaats Eindmeer. De materiële neerslag betreft sporen zoals ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afvallagen. Dergelijke sporen hebben een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

 Zone B: Buitenplaats

Archeologische verwachting: hoog
Betreft de zone van een buitenplaats. De materiële neerslag betreft sporen zoals ophogingen, gebouwen, losse vondsten en afvallagen. Dergelijke sporen hebben een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

 Zone C: Batterij Duivendrechtse brug

Archeologische verwachting: laag
Een militaire batterij uit de 18de eeuw. De batterij bestond uit drie verschillende geschutseenheden; een drieponder, een twaalfponder en een houwtiser gericht op de Duivendrechtse laan in het zuiden. De materiële neerslag betreft losse militaire vondsten en afval. Vanwege de verstoringen in het plangebied in de 20ste eeuw kan de lage verwachting worden bijgesteld naar een negatieve verwachting.

 Zone D: Middenweg

Archeologische verwachting:
Archeologische verwachting: laag.
Deel van de 17de-eeuwse wegen van lokaal belang. De materiële neerslag betreft losse vondsten, afval en sporen van de wegstructuur. Dergelijke sporen hebben een geringe onderlinge samenhang en een wijde verspreiding.

 Zone E: Ringdijk Watergraafsmeer

Archeologische verwachting: laag
Deel van de 17de-eeuwse ringdijk, die behalve als waterkering ook als een belangrijke verkeersas diende. De materiële neerslag kan bestaan uit aanplempingslagen ten behoeve van de dijk aanleg, sporen van de dijkstructuur en –beschoeiingen en losse vondsten.

Vanwege de lange gebruikperiode hebben de archeologische sporen een hoge dichtheid en een sterke onderlinge samenhang. De archeologische verwachting is daarom hoog.

 Zone F: Ringvaart Watergraafsmeer, Molenwetering en Weespertrekvaart

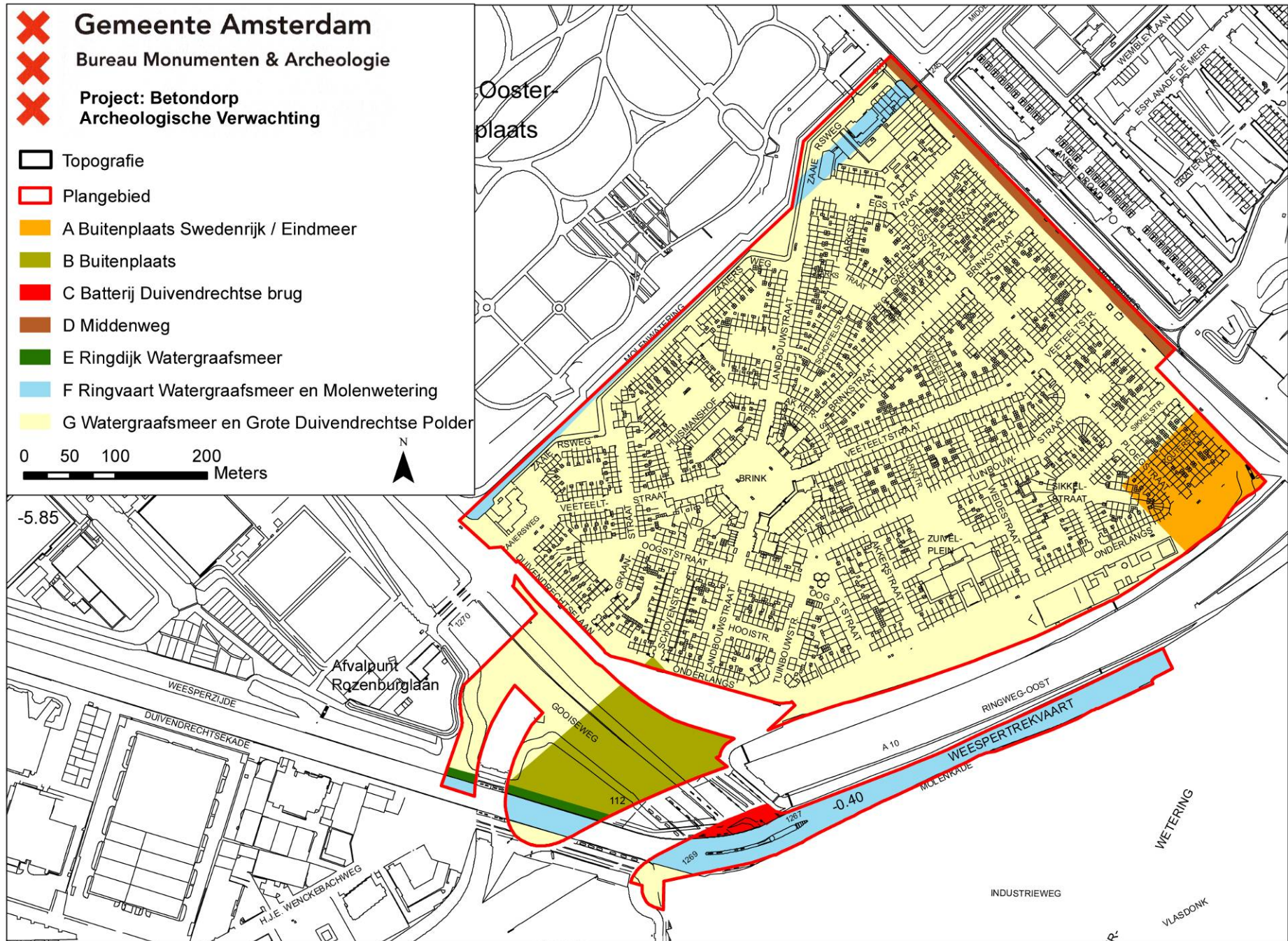
Archeologische verwachting: laag

De materiële neerslag betreft losse vondsten en afval: in de ringvaart gegooid of verloren voorwerpen. Dergelijke overblijfselen hebben een geringe onderlinge samenhang en een wijde verspreiding. De archeologische verwachting is daarom laag.

 Zone G: Watergraafsmeer en Grote Duivendrechtse polder

Archeologische verwachting: laag

Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met bewoning en landgebruik van de inpoldering tot het gebruik als stedelijk gebied in de loop van de 20ste eeuw. Dergelijke overblijfselen hebben weinig tot geen samenhang en een wijde verspreiding. De archeologische verwachting is daarom laag.

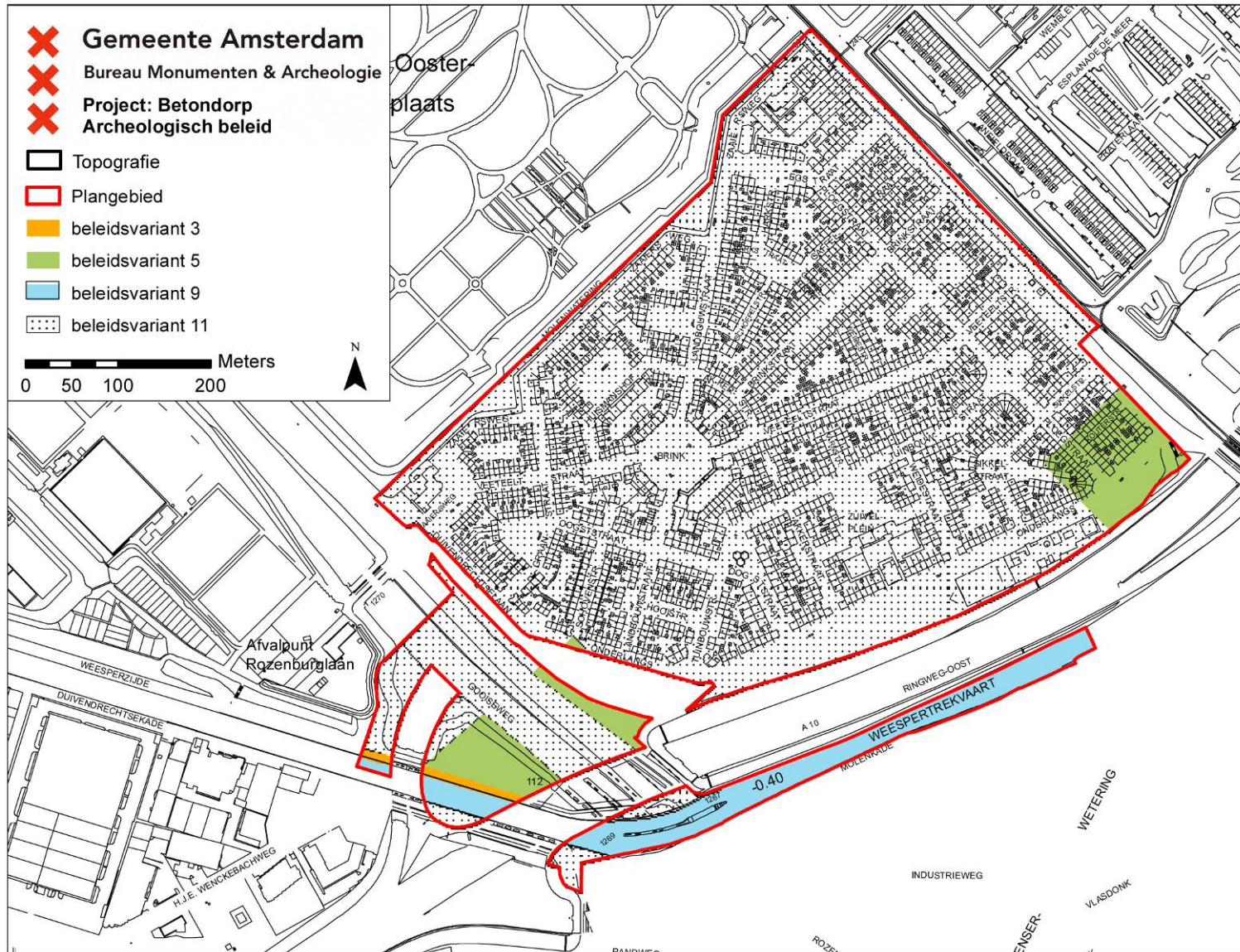

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van het plangebied Betondorp is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop vier zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen (appendix: beleidsvarianten).

Archeologische beleidszones op basis van de archeologische verwachtingszones

- Begrenzing plangebied
- **Beleidsvariant 3: (verwachtingszone E)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- **Beleidsvariant 5: (verwachtingszones A en B)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of minder dan 2,00 m onder maaiveld.
- **Beleidsvariant 9: (verwachtingszone F)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².
- **Beleidsvariant 11: (verwachtingszones C, D en G)**
Voor dit deel van het plangebied geldt een negatieve verwachting vanwege de hoge mate van verstoring. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij alle bodemingrepen.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd voor het plangebied Betondorp. De mogelijkheid dat in de grond aanwezige archeologische waarden worden verstoord is afhankelijk van de grootte en de diepte van het te verstoren oppervlak bij toekomstige bouwingrepen.

Aan de hand van de archeologische verwachtingen (p. 17-19) is een beleidskaart (p. 20-21) opgesteld waarin vier beleidszones worden onderscheiden.

Voor de eerste beleidszone (**verwachtingszone E**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,50 m onder maaiveld.

Voor de tweede beleidszone (**verwachtingszone A en B**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of minder dan 2,00 m onder maaiveld.

Voor de derde beleidszone (**verwachtingszone F**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².

Voor de vierde beleidszone (**verwachtingszone C, D en G**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij elke bodemingreep.

Voor de uitvoering van elk archeologisch veldwerk, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>

Stadsarchief Amsterdam (SAA): <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Stichting Militair Erfgoed Groot-Amsterdam: www.stichting-mega.nl

Literatuur

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005.

Carasso-Kok, M. (red.): *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld 1578- 1650*, Amsterdam, 2004.

Dienst Publieke Werken, 'Het bouwrijpmaken van terreinen', *Ons Amsterdam* 19/10, 1967, 290- 294.

Eerden, R. van, 'De archeologische reservaten van 'Malta'', *Archeobrief* 12/2 (2008), 13-18.

Hendriksen, A.: *Watergraafsmeer. Binnenzee, polder, lustoord, stadsdeel*, Amsterdam, 1998.

Kruizinga, J.H.: *350 jaar Watergraafsmeer*, Amsterdam/Alphen a/d Rijn, 1979.

Provincie Noord-Holland, *Cultuur Verbindt. Cultuurnota 2005-2008 Provincie Noord-Holland*, Haarlem 2004.

Regteren Altena, H.H. van & H.J. Sarfatij, A Late-Medieval Site at Diemen, Prov. North-Holland. In: *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 19, pp. 233-266, Den Haag 1969.

Rust, W.J., Vondsten aan de Weesperzijde te Amsterdam in 1933, in: *Bulletin KNOB* 51, 53-58, Amsterdam 1947.

Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*, Utrecht/Antwerpen 1993.

Thurkow, A.J.: Watergraafs- of Diemermeer. Een hoogtepunt onder de 17de eeuwse droogmakerijen. In: Heinemeijer, W.F. e.a. (red.): *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen, 1987, 60-64.

Appendix I: beleidsvarianten, stroomschema

Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 5: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 20ste eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt

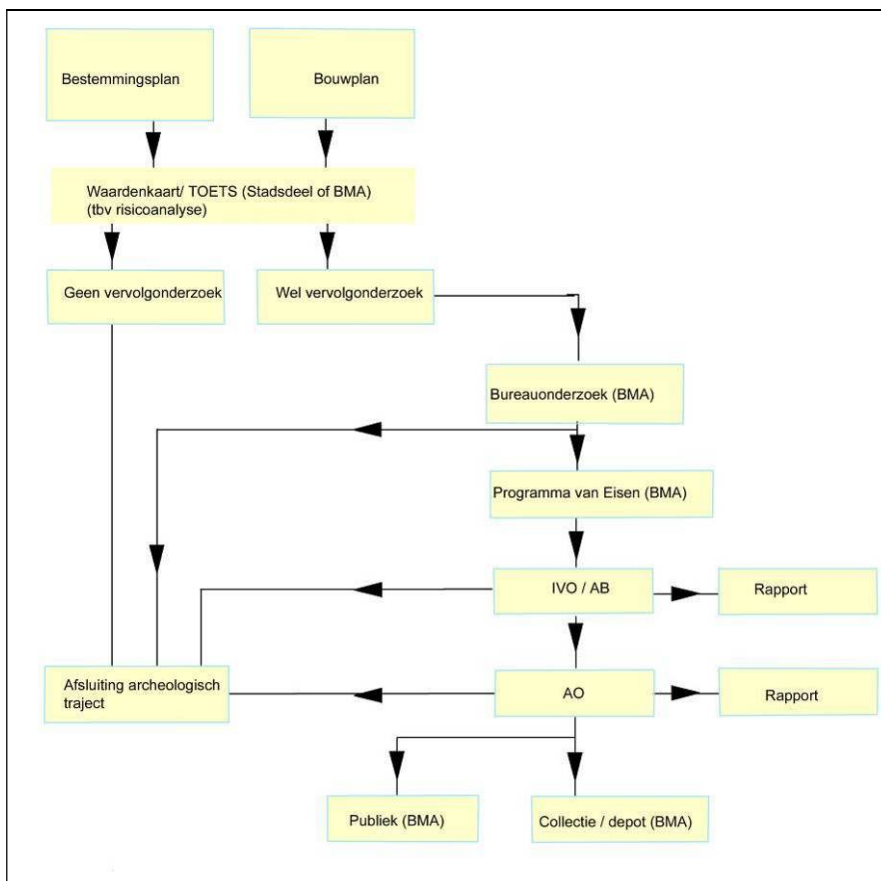
bij ingrepen in de waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².

- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek.

Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie BMA

Appendix II: vindplaatsen

Topocode	Locatie	Jaar onderzoek
DIE	Ouderkerkerlaan 116, Diemen-Zuid	1963
WPZ1	Weesperzijde	1933
WAT 4	Kruislaan/Weesperzijde	?

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 11-062

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Datum: 13-09-2011
Status: definitief
Redactie: prof. dr. J. Gawronski
Tekst: drs. M. Stronkhorst, drs. L. de Leeuw
Cartografie: drs. L. de Leeuw

